

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Пінчук Людмили Вікторівни «Український національно-визвольний рух на Волині у 1941 р. – середині 1950-х рр. (на матеріалах Камінь-Каширського району)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами

Дисертація Л. В. Пінчук є актуальним науковим дослідженням важливої проблеми – діяльності Українського визвольного руху на Волині у середині ХХ ст., який розкрито на локальному рівні. Зазначена проблематика досі не отримала належного висвітлення у галузі історичних наук.

Професійний погляд у минуле необхідний не лише фаховим історикам, а й управлінцям, політикам і військовикам для узагальнення суспільного досвіду попередників, корегування проблем сьогодення, оптимізації планування майбутнього. Це особливо стало актуальним нині, коли Україна – чи не вперше за століття – набуває суб'єктності історії, її геополітики. У зв'язку з цим вивчення складових Українського визвольного руху, його боротьби з тоталітарною, а згодом (від 1953 р.) авторитарною владою, подолання (нейтралізація) травматичної пам'яті в населення, що пережило вже не одну війну, є важливим завданням сучасної соціогуманітаристики. Вказані аргументи доводять не лише наукову, але й суспільно-практичну значимість опонованої дисертації Л. В. Пінчук насамперед для влади, зокрема щодо удосконалення історичної політики в умовах новітньої російсько-української війни. Актуалізація пам'яттєвого наративу, досвіду героїчної боротьби народу проти сталінського режиму має додати населенню соціального капіталу і оптимізму, а відтак пришвидшити нашу перемогу і вступ України до ЄС і НАТО.

Дисертація виконана згідно з програмою наукових досліджень Волинського національного університету ім. Лесі Українки, зокрема наукової теми «Актуальні проблеми нової та новітньої історії України: суспільство, політика, культура» (державний реєстраційний номер 0119U001845), яку виконувала кафедра історії України та археології.

*Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків
та їх достовірність*

Сформульовані в дисертаційній роботі наукові положення та висновки ґрунтуються на здобутках українських науковців, а також на архівних і опублікованих джерелах. Високий ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих здобувачкою, забезпечується опрацюванням достатньої кількості джерел (291 позиція). Наукові положення та висновки у дослідницькій роботі представлені й обґрунтовані із застосуванням відповідних посилань на джерела інформації. Використано загальнонаукові, спеціальні, джерелознавчі, загальноісторичні, міждисциплінарні методи наукового пізнання, що уможливило всебічне дослідження об'єкта і предмета дисертації.

Сформульовані положення та висновки дослідження належно обґрунтовані та підкріплені різновидовими джерелами. Поставлені дисертаційні завдання виконано. Л. В. Пінчук показала себе фаховою дослідницею, яка уміє аналізувати історичні факти та явища, обґрунтовувати свої думки, робити логічні висновки.

Результати наукових положень та висновків, сформульованих у дисертації здобувачки, можуть бути використані в науково-дослідній, музейно-архівній та краєзнавчій роботі, освітньому процесі, а також у практичній діяльності законодавчих органів центральної влади та місцевого самоврядування щодо проведення історичної політики, вдосконалення українсько-польських відносин у гуманітарній сфері.

*Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в
опублікованих працях*

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в українській історіографії *вперше*: реконструйовано локальний рівень (Камінь-Каширський р-н Волинської обл. УРСР) Українського визвольного руху на Волині у середині ХХ ст.; показано особливості поповнення кадрового потенціалу відділів (загонів) УПА і боївок ОУН; проаналізовано організацію районного рівня мобілізації цивільного населення до Радянської армії і структур НКВС; *уточнено і вдосконалено*: відомості про участь польського населення в збройних акціях т.зв. радянських партизанських загонів, абсолютна більшість з яких були прямо або опосередковано вмонтовано в структуру НКВС; відомості просопографічного характеру – про кадровий склад регіональних структур ОУН і УПА на українсько-польсько-білоруському пограниччі, а також окремих органів компартійної влади; *подальшого розвитку набули*: знання про зміст і характер українсько-польського збройного та ідейно-політичного протистояння, насамперед у «піковий» 1943 рік, їх певну еволюцію в ході вступу Радянської армії на західні землі України.

Головні результати дисертації сповна апробовано на засіданнях профільної кафедри університету, міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях, а також 5 публікаціях у фахових та 11 інших виданнях, в яких розкрито важливі дискусійні та малодосліджені аспекти проблеми, зокрема збройні та ідейно-політичні акції формувань УПА і підпілля ОУН проти репресивно-депортаційної політики сталінського режиму, реконструйовано систему формування агентурної мережі супротивників, показано діяльність винищувальних батальйонів, до яких влада залучала місцеве зубожіле польське та українське населення лівих поглядів. Конкретно-історичний матеріал праці ввійшов до обласного збірника документів і матеріалів (2019) загальнодержавної програми «Реабілітовані історією».

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Зміст викладеного матеріалу відповідає темі дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (291 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 219 сторінок, із них основний текст – 183 сторінки.

У **вступній частині** роботи (с. 14–18) містяться всі необхідні компоненти, які належно розкриті. Насамперед вдало обґрунтовано актуальність теми дослідження, чітко визначено його об'єкт і предмет, мету та завдання, які необхідно розв'язати для її реалізації, показано методи дослідження, хронологічні та географічні межі роботи, її наукову новизну і практичне значення. Окрім цього, здобувачка навела відомості щодо результатів наукового пошуку, які апробовано на наукових конференціях різних рівнів та наукових публікаціях.

Перший розділ (с. 19–54) розкриває стан (1.1) наукового вивчення проблеми, характеризує джерельну базу (1.2) та розкриває теоретико-методологічну основу роботи (1.3).

Авторка критично проаналізувала історіографію літопису Українського визвольного руху напередодні радянсько-німецької війни та повоєнне десятиліття. Здобувачка слушно зауважує пропагандивний характер публікацій радянської доби, до яких долучали не лише фахових науковців (В. Замлинський, М. Коваль, В. Клоков та ін.), але й представників радянсько-партійних органів і спецслужб (В. Давиденко та ін.), які мали доступ до деяких спецфондів архівів (окремі археографічні блоки у препарованому вигляді іноді оприлюднювалися). Відзначено найважливіші праці сучасних українських істориків (І. Марчук, О. Ленартович, А. Кентій, В. Баран, Я. Антонюк, В. Стасюк, І. Патриляк, І. Іллюшин та ін.), які окреслили малоопрацьовані та дискусійні аспекти міждержавних і міжнаціональних військово-політичних протистоянь на західних землях України у середині ХХ ст. Окремо відзначено праці, які на локальному рівні аналізують пам'яттєву

політику України та сусідніх країн щодо Другої світової війни, наслідки нацистської та радянської політики у прикордонному регіоні (О. Каліщук, В. Вятрович, В. Ухач, Л. Хахула та ін.). Певну увагу приділено аналізу науково-популярних і публіцистичних студій (А. Боднарчук, В. Шуйчик, О. Кондратович та ін.), які містять чимало цінних матеріалів мемуарного характеру. Відзначено також головні тези й основні тенденції вивчення вказаної проблеми зарубіжними авторами, насамперед польськими і російськими.

Джерельна база (1.2) дисертації є різновидовою, багатою і такою, що допомагає дослідниці системно розкрити складні етнополітичні та соціокультурні трансформації на Волині у роки Другої світової війни і повоєнне десятиліття. При цьому авторка критично осмислила не лише опублікований, але й малознаний архівний наратив із державних і відомчих архівів Києва і Луцька, особливо цінним є матеріал з архіву Управління МВС України у Волинській області, який мало опрацьований науковцями (зрештою, не всі його матеріали фахово опорядковано і каталогізовано). При цьому опрацьовано частину документальних матеріалів про окремі легендовані (фальшиві) боївки ОУН і УПА у вказаному районі, які формували радянські спецслужби із офіцерів Радянської армії і НКВС, місцевих колаборантів, які мали досвід збройних акцій.

Критично опрацьовано мемуари учасників визвольного руху та їх опонентів, різночасові матеріали періодики, опубліковані збірки документів. Схвально, що здобувачка записала і творчо опрацьовала у дисертації спогади трьох учасників і очевидців подій. Вказану працю, без сумніву, треба продовжити й новий пам'яттєвий матеріал обов'язково включити до майбутньої монографії.

Теоретико-методологічні засади праці (1.3) відповідають сучасним критеріям щодо фахових наукових досліджень в галузі соціогуманітаристики, зокрема й дисертацій за спеціальністю «Історія та археологія» на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Другий розділ (с. 55–106) реконструює структуру українського підпілля, особливості боротьби відділів УПА і боївок ОУН проти окупантів на українсько-польсько-білоруському пограниччі. На основі архівних документів авторка об'єктивно відтворила формування перших осередків націоналістичного підпілля на початковому етапі Другої світової війни, реконструювала їх просопографічний зріз, проаналізувала систему підпорядкування і вишколу, боротьби націоналістів проти окупантів (2.1).

Здобувачка вдало реконструювала обставини (розстріли невдоволених, продовольчі експропріації, примусове вивезення молоді та ін.), антигітлерівської боротьби та особливості її проведення – знищення представників військово-цивільної адміністрації, підпали поліцейних дільниць, роззброєння поліцаїв, захоплення окупантів важливих засобів життєдіяльності й боротьби – зброї, радіостанцій, друкарських машинок, мотоциклів, коней, автомобілів, одягу, продуктів. Показано ефективність інформаційно-пропагандистських акцій підпільників. Стверджено складність протиборства з радянською партизанкою (загонами Д. Медведєва, О. Федорова, А. Бринського та ін.), доведено провокативність її дій (бандитизм щодо населення), особливість праці більшовицьких агентів. Авторка показала вплив компартійних та радянських силових структур на формування та розгортання діяльності партизанських підрозділів на півночі Волині, ідеологічну фільтрацію його кадрів. Важливо й також, що Л. В. Пінчук наводить факти нав'язання певних контактів радянських партизан з українським підпіллям, які, щоправда, не мали стратегічного характеру й переслідували насамперед здобуття радянськими спецслужбами розвідувальної інформації (с. 76–77).

У **третьому розділі** (с. 107–176) узагальнено боротьбу загонів УПА і боївок ОУН проти політики українізації, яку впроваджував на приєднаних землях тоталітарний режим. Розглянуто (3.1) особливості формування репресивного апарату у вказаному районі, його роботу щодо насильницької

мобілізації місцевого населення до Радянської армії, проведення облав щодо виявлення ухилянтів, здійснення психологічного типу на їхні родини, а також контрзаходи українських повстанців – пропагандивно-інформаційні кампанії, бойові операції щодо звільнення призовників (бранців), протидії організованому виїзду мешканців на лісозаготівлі, сільськогосподарські роботи, будівництво робіт та розробку шахт східних областей УРСР. Показано також формування і функції агентурних мереж супротивних сторін (вербування і працю резидентів, агентів, інформаторів), діяльність радянських спецгруп, спецбоївок і агентурно-бойових груп, до яких долучали не лише за ідейними критеріями, але й за приналежністю до кримінального середовища. Погоджуємося із висновком дисертантки про те, що створені радянською карально-репресивною системою легендарні загони ОУН і УПА, які займалися грабунками, мародерством і гвалтуванням жінок, суттєво компроментували українське підпілля в очах населення. Показано складність долі тих, що вийшли з підпілля із повинною і яких влада намагалася завербувати.

Матеріал новаторської дисертації ще раз підтверджує немісцеве походження абсолютної більшості червоних партизанських загонів, які за своєю суттю та ідеологічною спрямованістю мали незначне кадрово-ідеологічне підґрунтя у вказаному регіоні. Більшість цих структур НКВС було експортовано з північно-східних регіонів УРСР і БРСР, де радянсько-російська ідентичність мала значно більшу закоріненість, ніж у нещодавно приєднаному віддаленому волинському районі УРСР.

У розділі подано маловідомий матеріал про спорадичний діалог командування УПА з представниками німецьких гарнізонів і радянських партизанських загонів щодо корегування тактики ведення бойових дій (з ким, чим, як і проти кого). Проаналізовано малознану інформацію про діяльність місцевих загонів самооборони, які намагалися протистояти грабіжницьким акціям червоних партизан (с. 85).

Здобувачка виклала власне трактування (2.3) причин і перебігу українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни, показала провокативний вплив на них радянсько-російського і нацистсько-німецького чинників. При цьому охарактеризувала діяльність у районі не лише структур Армії крайової, але й прорадянського польського партизанського загону ім. Т. Костюшки. Вказане українсько-польське протиборство детально розглянуто на прикладі знищеного села Майдан (с. 101–103). Не заперечує авторка й провокативність дій окремих українських націоналістів.

Показано також особливості формування та діяльності т.зв. винищувальних батальйонів із середовища колаборантів і тих, хто вийшов з підпілля з повинною; реконструйовано заходи повстанців щодо їх протидії. Слушно зауважено, що бої повстанців із підрозділами Радянської армії мали епізодичний характер, натомість боротьба з військами НКВС-МВС, НКДБ-МДБ була системною (с.133). Доведено особливість протидії повстанців політиці органів радянсько-партійної влади (3.2), кадровий потенціал якої не мав фахової освіти (а дехто з чиновників і початкової освіти) й управлінського досвіду. Реконструйовано проведення владою найважливіших військово-чекістських операцій у повоєнний період, що мали нейтралізувати заходи повстанців щодо блокування нищівних лісозаготівель і бандитських хлібозаготівель, насильницької колективізації та ліквідації хуторів.

Як свідчить **висновок** (с. 176–180), опонована робота має характер завершеної праці, яка на локальному рівні відтворює особливість Українського визвольного руху у середині ХХ ст.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

У дисертації Людмили Вікторівни Пінчук «Український національно-визвольний рух на Волині у 1941 р. – середині 1950-х рр. (на матеріалах Камінь-Каширського району)» порушення норм академічної доброчесності не виявлено.

***Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації,
зауваження дискусійні проблеми***

Аналіз змісту анотації та основних положень тексту дослідження Л. В. Пінчук засвідчив їхню відповідність загальним висновкам. Загалом зміст анотації відтворює основні положення тексту дисертаційної роботи.

Анотація не містить інформації, яка була б відсутньою в дисертації. Дисертація і анотація оформлені відповідно до вимог чинного Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Людмили Вікторівни Пінчук, варто зазначити окремі зауваження і пропозиції:

1) Термін *український національно-визвольний рух*, зрозуміло, є можливим, хоча більшість науковців в останні роки схиляється до його нового трактування – *український визвольний рух*, який став домінантним у документах Українського інституту національної пам'яті, ухвалах Верховної Ради України, а, отже, має не лише наукове, але й юридичне усталення. Зрештою, авторка інколи вживає і вказане означення.

2) В історіографічному блоці виділено *вітчизняну* історіографічну групу, яку краще було би означити *українською*. Термін *вітчизняна* інколи вживають для маркування наукових праць радянської доби, особливо ж коли це стосується великого доробку незаангажованого вченого, який працював у попередню добу й нині продукує наукові праці.

3) Можливим, але не бажаним є вживання етнічних маркерів – німецький режим, німецька окупація. Історики нині частіше віддають перевагу означенням *нацистський режим, нацистська окупація, гітлерівські підрозділи*. При такому трактуванні ми звинувачуємо режим, представників політичного керівництва, а не весь багатомільйонний народ.

4) Невиправданим є вживання збірних образів (ворога) – поляки,

українці, німці; доцільніше конкретизувати об'єкт розгляду (супротивника) – польські вояки АК, польські політики, вояки УПА, члени ОУН, представники поліції і т.д.

5) Бажано писати не про створення (с. 4), а відновлення Української держави.

6) Дискусійним є термін *українсько-польський конфлікт* на Волині; більш прийнятним з точки зору політології і політичної історії є означення українсько-польське військово-політичне протистояння.

7) Дещо конспективно, на нашу думку, проаналізовано польськомовну історіографію проблеми; при цьому не достатньо використано книги польських авторів останніх років, зокрема В. Бонусяка про Волинь у Другій світовій війні (2022), А. Качинського про радянізацію Волині (2022) та ін. Проігноровано й англomовні публікації.

8) У списку використаних джерел вартувало би окремо подати історіографічні та археографічні публікації.

9) У роботі наявні стилістичні та граматичні огріхи.

Висловлені зауваження та рекомендації мають переважно дискусійний характер, не знижують загального позитивного враження від представленої дисертаційної роботи, яка, безумовно, має важливе значення для історичної науки та вдосконалення історичної політики.

***Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність
встановленим вимогам Міністерства освіти і науки***

Дисертаційна робота є самостійним, завершеним науковим дослідженням актуальної проблеми новітньої історії України, достовірність її положень та висновків підтверджена аналізом значного документального комплексу джерел. Результати дослідження свідчать про розв'язання актуального наукового завдання в історичній науці, яке полягає в комплексному аналізі локального виміру Українського визвольного руху середини ХХ ст.

Загальні висновки дисертації відповідають меті та завданням, які у ній визначені. Положення роботи, її фактичний матеріал та висновки мають не лише теоретичне, але й практичне значення. Наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях свідчать про наукову самостійність авторки, апробацію її наукових результатів. Дисертаційна робота Людмили Вікторівни Пінчук на тему «Український національно-визвольний рух на Волині у 1941 р. – середині 1950-х рр. (на матеріалах Камінь-Каширського району)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України від 3 лютого 2017 р. за № 155/30023) та пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167), а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

завідувач відділу «Центр дослідження

українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

доктор історичних наук, професор

М. Р. Литвин

«8» травня 2023 року

*Людмила М. Р. Литвина завідуюча
Всередині секретарю Інституту
українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України*
О. Т. Сурабовський